

Obsah

Štyri cnosti	IX
Úvod	XIII

Časť I. **AGOGÉ** (VAŠE CVIČNÉ POLE)

Najnezvyčajnejšie vzdelávanie...	2
Rozprávajte sa s mŕtvymi	16
Buďte zvedaví	21
Pýtajte sa	25
Sústredte sa, sústredte sa, sústredte sa	29
Naučte sa počúvať	33
Vytvorte si druhú pamäť	37
Nájdite si učebňu	41
Nájdite si učiteľa	45
Staňte sa učňom	49
Nájdite si svoju komunitu	53
Študujte minulosť	57
Vydajte sa na cesty	62
Získavajte skúsenosti	66
<i>Mens Sana in Corpore Sano...</i>	70

Časť II. **SIRÉNY** (NEBEZPEČNÉ SKALISKÁ,
PRED KTORÝMI SA MUSÍTE MAŤ NA POZORE)

Búrka v nás...	74
Vyprázdňte svoj pohár	94
Píšte, aby ste si usporiadali myšlienky	99
Zriadte si osobnú správnu radu	104
Netvárite sa, že ste vševediaci	108
Dávajte si pozor na príjem informácií	112
Myslite samostatne	117
Nepreťažujte si myseľ	121
Zmeňte názor	125
Musíte dospieť	130
Nebuďte citlivka	134
Vyhľadávajte kritiku	138
Robte chyby	142
Choďte do hĺbky	145
Nedajte sa oklamať	150
Pochopte ľudí	156
Od pokory k múdrosti	160

Časť III. **APOTEÓZA**
(DOTYK BOŽSKÉHO)

Bystrý, rozumný, spoľahlivý, silný...	164
Cvičte si empatiu	185
Buďte pokorní	190
Zostaňte žiakom	194
Staňte sa učiteľom	198
Prijmite tajomstvá	201
Uvedomujte si sami seba	205

Oslobodte sa	210
Budte šťastní	214
Utrpením k pravde	219
Smiech	224
Nestraťte schopnosť úžasu	229
Pochopte podstatu	233
Zvládnuť záverečnú skúšku	239
Múdrost' je cnosť. Cnosť je múdrost'.	244
Doslov	249
Čo čítať ďalej?	263
Podakovanie	265

„Nech nikto neodkladá hľadanie múdrosti, keď je mladý, ani nech neprestáva s jej hľadaním, keď zostarne. Lebo pre zdravie duše nie je nikdy ani prískoro, ani neskoro. A tvrdiť, že čas na štúdium filozofie ešte nenastal, alebo že už pominul, je ako tvrdiť, že čas na šťastie ešte nenastal, alebo že už pominul.“

— EPIKUROSO

Štyri cnosti

Bolo to už dávno, keď Herkules došiel na rázcestie. V tieni hrčovitých borovíc na pokojnej križovatke ciest v horách Grécka stretol tento veľký hrdina gréckej mytológie prvýkrát svoj osud.

Nikto nevie, kde alebo kedy presne sa to stalo. O tej udalosti sme sa dozvedeli zo Sokratových príbehov. Môžeme ju vidieť zachytenú v tých najkrajších umeleckých dielach renesancie. Herkulesovu kľúčiacu energiu, jeho mohutné svaly a jeho úzkosť môžeme cítiť v klasických Bachových kantátach. Keby bolo podľa druhého amerického prezidenta Johna Adamsa, Herkules na križovatke by bol zvečnený na oficiálnej pečati práve založených Spojených štátov.

Pretože práve tam, ešte predtým, ako dosiahol nesmrteľnú slávu, skôr ako splnil dvanásť úloh, skôr ako zmenil svet, čelil Herkules kríze. Takej živej a skutočnej, akej by mohol čeliť ktokoľvek z nás.

Kam smeroval? Kam sa pokúšal ísť? To je podstata jeho príbehu. Herkules – sám, neznámy, neistý – to nevedel rovnako, ako to nevedia mnohí z nás.

Na mieste, kde sa cesty rozchádzali, ležala krásna bohyňa a ponúkala mu všetky možné pokušenia, aké si len vedel predstaviť. Zahalená prepychovými šatami mu sľubovala bezstarostný život. Prisahala, že nikdy nebude poznať nešťastie, strach či bolesť. Vraj stačí, ak ju bude nasledovať, a splnia sa mu všetky túžby.

Na druhej ceste stála prísnejšia bohyňa oblečená v jednoduchom bielom rúchu. Prihovárala sa mu miernym hlasom. Nesľubovala mu žiadne odmeny okrem tých, ktoré sa dostavia ako výsledok tvrdej práce.

Vravela mu, že to bude dlhá cesta. Bude musieť priniesť obety, zažiť chvíle hrôzy. Je to však cesta hodná bohov. Vďaka nej sa stane takým človekom, ako zamýšľali jeho predkovia.

Bolo to skutočne tak? Naozaj sa to stalo?

Aj keby to bola len legenda, záleží na tom?

Áno, pretože ten príbeh je o nás.

O našich ťažkých voľbách. O našich rázcestiach.

Herkules si mohol vybrať medzi nerestou a cnosťou, medzi ľahkou a namáhavou cestou, medzi vyšliapaným a málo preskúmaným chodníkom.

Každý z nás stál pred takou voľbou.

Herkules váhal iba okamih. Vybral si cestu, ktorá bola správna.

Vybral si cnosť.

„Cnosť“ nám môže pripadať staromódna. Grécky výraz pre cnosť – *arete* – však znamená aj niečo veľmi jednoduché a nadčasové.

Výnimočnosť. Mravnosť. Fyzická i duchovná.

V antickom svete mala cnosť štyri hlavné zložky:

odvahu,

sebaovládanie,

spravodlivosť,

múdrosť.

Filozof a cisár Marcus Aurelius ich nazýval „skúšobné kamene dobra“. Pre milióny ľudí sú to kardinálne cnosti, štyri takmer univerzálne platné ideály, ktoré do svojho učenia zahrnulo kresťanstvo i väčšina západných filozofických smerov. Rovnako ich uznáva aj budhizmus, hinduizmus a prakticky všetky filozofie, ktoré si len viete predstaviť. Ako zdôraznil C. S. Lewis, označenie „kardinálne“ nesúvisí s tým, že by tieto cnosti presadzovali náboženský predstavitelia, ale pochádza z latinského *cardo*, čiže veraje alebo pánt.

Je to *dôležitá* vec. Je to vec, na ktorej visia dvere vedúce k dobrému životu.

Týmito cnosťami sa zaoberá táto kniha a táto séria.

Štyri knihy*. Štyri cnosti.

Jeden cieľ: pomôcť vám pri rozhodovaní sa...

Odvaha, udatnosť, statočnosť, česť, obetavosť...

Sebaovládanie, sebakontrola, zdržanlivosť, pokoj, vyrovnanosť...

Spravodlivosť, nestrannosť, podpora, spoluúčasť, добрota, láskavosť...

Múdrosť, poznanie, vzdelanie, pravdivosť, sebareflexia, pokoj...

Sú to kľúče k životu v cti a sláve, v dokonalosti v každom zmysle. Charakterové rysy, ktoré John Steinbeck výstižne opísal ako „príjemné a žiaduce pre [ich] nositeľa, ktoré mu umožňujú konať tak, aby bol na svoje činy hrdý a mal z nich radosť“. Ich nositeľom by však mal byť celý ľudský rod. V starom Ríme nemali ženskú verziu slova *virtus*. Cnosť nebola mužského ani ženského rodu, jednoducho *bola*.

Naďalej je. Nezáleží na tom, či ste muž, alebo ste žena. Nezáleží na tom, či ste fyzicky silní, alebo príliš nesmelí, geniálni či len priemerne inteligentní. Cnosť je univerzálnym príkazom.

Cnosti sú navzájom prepojené a neoddeliteľné, každá jedna sa však od ostatných líši. Konať správne si takmer vždy vyžaduje odvahu, rovnako ako disciplína nie je možná bez múdrosti – musíme vedieť, čo je hodné toho, aby sme si to vybrali. Na čo je dobrá odvaha, ak nejde ruka v ruku so spravodlivosťou? Na čo je dobrá múdrosť, ak nás nerobí skromnejšími?

Sever, juh, východ, západ – štyri cnosti sú ako kompas (štyri smery na kompase sa nie náhodou volajú „kardinálne smery“). Vedú nás. Ukazujú nám, kde sme a čo je pravda.

Aristoteles opisuje cnosť ako určité umenie, niečo, o čo sa snažíme, podobne ako sa snažíme o majstrovstvo v nejakom povolani alebo

* Toto je štvrtá kniha série.

XII MÚDROŠŤ NIE JE ZADARMO

v zručnosti. „Staviteľmi sa staneme tak, že stavíme, a harfistami sa staneme tak, že budeme hrať na harfu,“ napísal. „Podobne sa staneme spravodliví konaním spravodlivých činov, striedmi konaním striedmych činov, odvážni konaním odvážnych činov.“

Cnosť je niečo, čo robíme.

Je to niečo, čo sme si vybrali.

Nie je to jednorazová vec, veď ani Herkulova križovatka nebola len ojedinelou udalosťou. Je to každodenná výzva, ktorej nečelíme raz, ale neustále, opakovane. Budeme sebeckí alebo nesebeckí? Udatní alebo ustráchaní? Silní alebo slabí? Múdri alebo hlúpi? Budeme rozvíjať svoje dobré návyky alebo tie zlé? Odvahu alebo zbabelosť? Blaženosť nevedomosti alebo výzvu novej myšlienky?

Ostať rovnakí... alebo rásť?

Vybrať si ľahkú cestu alebo správnu cestu?

Úvod

„Konečným cieľom bytia je poznanie; a ak tvrdíte, že cieľom poznania je konanie – iste, prečo nie, ale cieľom toho konania je opäť poznanie.“

— RALPH WALDO EMERSON

Zo všetkých cností je múdrosť najmenej uchopiteľná. Je to niečo, o čo sa pokúšame, niečo, čo sa vždy snažíme získať.

Chápeme však, že ju takmer určite nikdy nedosiahneme, aspoň nie úplne, že v najlepšom prípade je skutočná múdrosť niečo, k čomu sa môžeme len *priblížiť*. Napriek celoživotnej práci nám vždy uniká, s každým krokom sa vzdáva ako horizont, ktorý nikdy nemôžeme dosiahnuť.

Rovnako je to aj pri pokuse definovať múdrosť. Je to pochopiteľne viac ako len to, že je niekto inteligentný, že ovláda množstvo poznatkov a faktov, že je bystrý. Je to inteligencia, intuícia, skúsenosť a vzdelanie, filozofia a praktické chápanie, uvedomenie a dôvtip, rozhľad, prezieravosť a, áno, „obozretnosť“, ktorú starovek niekedy nazýval múdrosťou.

Je to všetko toto, ale zároveň je to ešte oveľa viac.

Takže mi hovoríte, že neviete, čo je múdrosť alebo ako ju získať?

Áno. Vitajte v živote. Je to komplikované. Len hlupák verí v jednoduché vzorce.

Múdrosť si vyžaduje *úsilie*. Rovnako ako láska, šťastie a všetko, čo stojí za to, ani múdrosť sa nedá získať prostredníctvom trikov alebo skratiek. Každý, kto tvrdí, že existuje jednoduchý spôsob, ako ju získať, je klamár, a každý, kto tvrdí, že ju má, ju pravdepodobne nemá.

Jediné, čo môžeme o múdrosti s istotou povedať, je, že to nie je niečo, s čím sa človek narodí.

A predsa, ostatné cnosti z nej určite vychádzajú – múdrosť sa práve z tohto dôvodu nazýva matkou všetkých cností. Môže byť človek, ktorý nerozumie riziku, skutočne odvážny? Ako by vôbec chápal riziko bez múdrosti? Nie je to plytvanie sebadisciplínou, ak ju nasmerujete na nesprávnu vec alebo ak tak robíte neefektívne? Môžete mať dobré srdce, ale bez kompetentnosti, bez rozumu a perspektívy vaše pokusy o spravodlivosť určite zlyhajú.

Múdrosť. Mohli by sme teda povedať, že múdrosť je vedieť...

... čo robiť,

... kedy to robiť,

... a ako to robiť.

Múdrosť je *vedieť*, čo je čo.

Je to schopnosť jasne vidieť to, čo je pred vami. Je to priblíženie sa k pochopeniu, ako veci fungujú, prečo sa veci dejú, aký je ich súčasný stav a čo sa môže stať ďalej. Nie sú to encyklopedické vedomosti skladajúce sa z faktov a čísel, ale niečo hlboké a súčasne prakticky použiteľné – Gándhí sa nestal mahátmom len vďaka svojej bystrej právnickej mysli.

Ak je múdrosť ťažko definovateľná, jej opak nie je. Rovnako ako odvaha je zložitá, zatiaľ čo zbabelosť jednoduchá, platí to aj pre múdrosť – cnosť, ktorej nepolapiteľnosť je v ostrom kontraste s pochabosťou. Blázna spoznáme, keď ho vidíme. Vieme, že takíto nechceme byť.

Rovnako ako sa nikto nerodí múdry, nikto sa nerodí ani hlúpy – neznalý áno, ale zostať takým je voľba. Čo si vyberieme?

Múdrosť aj pochabosť sú akýmisi druhmi asymptoty. Niektorí z nás sú od osi ďalej ako iní – niektorí sú inteligentnejší, niektorí vzdelanejší –, ale pretože táto funkcia je nekonečná, možnosti sú nekonečné. Vždy je čo sa učiť, čo vedieť, čo pochopiť o svete a o sebe samom. Platí aj opak – bez ohľadu na to, aký hlúpy sa niekto zdá byť, vždy je priestor pre prekvapenie, lebo ľudská hlúposť je tiež nekonečná.

Múdrosť hľadáme z jedného podstatného dôvodu – potrebujeme ju. Neskôr aj práve teraz. Život je hra pre mysliacich ľudí. Jeden deň sa musíme rozhodovať o našej budúcnosti, ďalší deň čelíme morálnej

dileme. Musíme riešiť zložité problémy – komplikovaných ľudí, mäťúce situácie, skryté príležitosti.

V týchto veľkých i malých okamihoch bude múdrosť, ktorú potrebujeme, buď k dispozícii, alebo nie. Budeme môcť čerpať z nahromadených skúseností, vedomostí a porozumenia, alebo nie. Buď sme vykonali potrebnú prípravu, alebo nie. Práve vtedy zistíme, prečo nemožno napísať slovo *naučený* (*learned*) bez slova *zaslúžený* (*earned*).

Dnešná múdrosť je teda oneskoreným ukazovateľom práce vykonanej v minulosti, ovocím vypestovaným zo semien zasadených dávno. A, ako nás učili starovekí myslitelia, môžeme žať len to, čo sme zasiali.

TOTO JE CESTA

Seneca rozpráva príbeh o namyslenom a pritom lenivom Rimanovi. Chcel zapôsobiť na svojich vzdelaných priateľov, a tak namiesto toho, aby stovky hodín čítal, kúpil si skupinu vzdelaných otrokov. Jeden z nich vedel recitovať naspamäť Homéra. Iný poznal Hésioda. Ďalší bol odborníkom na Sapfó, druhý na Pindara a iný zas na Simónida – jedného otroka pre každého zo starovekých gréckych básnikov, ktorých diela by mal dôkladne poznať každý Riman z vyššej spoločenskej triedy.

Myslel si, že mu prejde, keď mu títo muži napovedali repliky na večierkoch a boli mu k dispozícii vždy, keď potreboval povedať niečo múdreho, až kým mu priateľ nenavrhol, aby začal chodiť na hodiny zápasenia. „Ale ja som slabý a krehký,“ odpovedal muž. „Ale nevrav,“ doberal si ho priateľ. „Veď sa len zamysli, koľko dokonale zdravých otrokov máš!“

Všetci by sme chceli, aby existoval spôsob, ako získať niečo zadarmo, aby sme mohli rýchlo prejsť do bodu, kde to už „máme“. Hľadáme triky a robíme podvody, ako keby múdrosť bolo možné dosiahnuť bez obrovského úsilia, bez celoživotného štúdia. Seneca nám pripomína, že získavanie vedomostí nemožno presunúť na niekoho iného.

Nemáme žiadnu technológiu, ktorá by to za nás urobila. Nemáme na to žiadnu aplikáciu. Žiadneho učiteľa, ktorý by nám jednoducho nalial všetko do mozgu. Žiadneho guru, ktorý by nás doviedol k osvieteniu, ani

šamana, ktorý by nám múdrosť mohol podať v zázračnom elixíre. Nezáleží na tom, s čím sa narodíme. Záleží na tom, čo s tým *urobíme*.

Cesta múdrosti nie je len kamenistá, strážia ju aj nebezpeční trolovia a je plná prekážok. Má slepé uličky. Sú na nej jamy plné zúfalstva. Sú na nej obrovské kopce a zázraky naháňajúce hrôzu. Musíte prekonať veľmi dlhú trasu. Cestou stretnete nepriateľských ľudí a prepadnú vás nepríjemné myšlienky. Ste dosť silní na to, aby ste to zvládli? Ste pripravení na dlhú cestu? Alebo len chcete, aby bolo všetko pekné, upravené a jednoduché?

Aj keď ste obdarení nadaním, aj keď ste už absolvovali najlepšie školy, nemôžete povedať, že múdrosť je vaša. Seneca píše: „Čaká vás ešte veľa práce; ak ju chcete získať, musíte venovať všetky svoje bdelé hodiny a všetko svoje úsilie, ak chcete dosiahnuť výsledok.“

Táto kniha teda nie je knihou o múdrosti, ale skôr knihou o práci spojenej s jej získaním. Má za cieľ vysvetliť metódy niektorých z najmúdrejších ľudí, ktorí kedy žili, ako aj upozorniť na pasce, ktoré číhajú na hlupákov. Nie vždy sú to metódy, ktoré naši protagonisti sami formulovali. Múdri ľudia často nehovoria o svojej múdrosti, ani hlupáci nevedia, že sú hlúpi. Dávajú nám však niečo lepšie – svoj príklad.

Múdrosť je dielom veľkých mužov a žien už tisíce rokov, dávno predtým, ako Sokrates údajne priniesol filozofiu z neba. Pozrieme sa na myšlienky Montaigna a Emersona – našich sprievodcov v tejto knihe – v porovnaní s pýchou a hlúposťou ľudí, od ktorých by sme mohli očakávať viac rozumu. Pozrieme sa na trpezlivú, praktickú múdrosť Lincolnu a porovnáme ju s impulzívnou nezrelosťou takzvaných géniov, ktorí napriek všetkej svojej inteligencii nedokázali pochopiť toľko vecí.

Predovšetkým sa pozrieme na prácu, ktorú vykonali – pretože nikto nezískal múdrosť zadarmo.

Tak ako ostatné cnosti, aj múdrosť je vedľajším produktom konania správnych vecí správnym spôsobom v správnom čase, a to nie len raz, ale dôsledne po celý život. Je výsledkom metódy, no napriek tomu ju nikdy skutočne nevlastníme.

Je to preto, lebo múdrosť je *metóda*.

Nejde o žiadnu prevratnú metódu, ale o tie isté postupy a otázky, ktoré si ľudia kládli, a činy, ktoré robili, odkedy začali chodiť po tejto Zemi. Je to mentorstvo a učenie. Je to štúdium histórie. Je to čítanie, veľa čítania. Je to hľadanie skúseností. Je to pátranie, objavovanie, analyzovanie, diskutovanie a domáhanie sa odpovedí. Je to sústredenie sa a pozorovanie. Je to vyhýbanie sa chybám – a učenie sa z omylov. Je to sebahodnotenie. Je to spochybňovanie predpokladov. Je to ostať študentom bez ohľadu na náš vek alebo úspechy.

Metódy sú možno jednoduché, ale dodržiavať ich celý život? Každodenné prínosy sú možno skromné, ale za celý život...

Môžeme sa stať múdrejšími, ale nikdy nebudeme úplne múdri.

Môžeme sa stať bystrejšími, ale nikdy nebudeme úplne bystrí.

Bližšie k cieľu, ale nikdy nie *tam*.

Múdrost' je dostupná každému, kto je ochotný získať ju vlastným úsilím.

Múdrost' neznamená pohodlný život.

Múdrost' je boj, ktorý treba vyhrať.

Múdrost' vyžaduje prácu.

Múdrost' stojí za to.

ČASŤ I.

AGOGÉ

(VAŠE CVIČNÉ POLE)

„Nikto sa múdрым nerodí, ale múdрым sa stáva.“

— SENECA

Vzdelanie musíme získať sami. Nikto nám ho nemôže dať. Najdôležitejšie rozhodnutie, ktoré človek v živote urobí, je stať sa žiakom a zostať ním nielen v škole alebo vo svojej profesii, ale vo všetkých oblastiach života. Múdri ľudia majú dôvod, prečo tak málo hovoria o múdrosti. Sú príliš zaneprázdnení jej hľadaním a stále sa považujú za žiakov. Dobré vzdelanie nás vybaví dobrými morálnymi zásadami, dobrými myšlienkami, dobrými návykmi – súborom zručností, ktoré nám umožnia naučiť sa všetko, čo nám môže svet ponúknuť. To, čo si uložíme v hlave, najmä v ranom veku, ale aj každý deň, vytvorí akýsi bankový účet, z ktorého budeme môcť čerpať v budúcnosti. Postupy, ktoré si osvojíme, budú podporovať naše úsilie... alebo nás zradia.

Musíme študovať históriu, ľudstvo. Musíme rozvíjať svoju schopnosť počúvať, pozorovať, učiť sa. Musíme si budovať silný zmysel pre zvedavosť, nenásytnú túžbu po vedomostiach. Napláňovať si vlastný študijný program bude vyžadovať obrovskú disciplínu a značnú odvahu. Tak teda začnime.

Najnezvyčajnejšie vzdelávanie...

Michel de Montaigne ako potomok šľachtickej rodiny mohol stráviť svoje detstvo obklopený sluhami a rozmaznávaný v luxuse. Namiesto toho ho rodičia poslali žiť k miestnej roľníckej rodine – nie preto, že by ho zanedbávali, ale aby mu dali niečo, čo nemohol získať doma. V šestnástom storočí zverovali bohaté deti väčšinou do opatery dojok a pestúnok, Montaigne však žil síce na dohľad, ale zároveň na svet vzdialený od obrovského panstva, ktoré nieslo jeho meno. Podľa jeho vlastných slov bol „formovaný osudom podľa zákonov obyčajných ľudí a prírody“.

Bol to nezvyčajný začiatok nezvyčajného vzdelávania, ktoré trvalo až do Montaignovej smrti vo veku päťdesiatich deviatich rokov.

Po dňoch raného detstva v náručí svojej náhradnej rodiny sa Montaigne vrátil domov, kde jeho otec nariadil, že v prítomnosti syna nikto nesmie hovoriť iným jazykom ako latinčinou. Namiesto miestneho dialektu francúzštiny bol Montaigne obklopený jazykom Horácia a Cata a tento jazyk sa učil rovnako prirodzene ako starovekí Rimania.

Dokonca aj obyvatelia dediny boli uzrozumení s týmto plánom a o niekoľko rokov neskôr Montaigne s prekvapením počul, ako jeden z dedinčanov nenútené použil latinský názov náradia – tak veľmi sa latinčina vďaka nemu udomácnila. Keďže v chlapcovom okolí neboli povolené žiadne iné jazyky – jeho učiteľ latinčiny bol Nemec a francúzsky ani nevedel –, materinský jazyk filozofie sa naučil rýchlo a bez problémov. Rimania prišli do Bordeaux okolo roku 60 pred n. l. a Rím padol o niekoľko storočí neskôr, ale pre Montaigna tu *Urbs Aeterna* (Večné mesto) stálo naveky.

Montaigne čoskoro hovoril latinsky plynulejšie než jeho rodičia a dokonca prekonal aj svojho učiteľa. „Pokiaľ ide o mňa,“ spomínal

neskôr (s humorom) Montaigne, „až keď som mal viac ako šesť rokov, začínal som rozumieť francúzštine... dovtedy mi bola rovnako vzdialená ako arabčina.“

Dalo by sa očakávať, že takéto prísne a cielené vzdelávanie – nehovoriac o tom, že bolo nezvyčajné – nebude pre žiaka veľmi radostné. Montaigne mal však šťastie, lebo bol formovaný rovnako láskou a nežnosťou, ako aj týmito experimentmi. Neskôr sa učil gréčtinu, trochu tradičnejším spôsobom, ale jeho otec pristupoval k učeniu ako ku hre. Montaigne si spomínal na zábavu pri „prestrelke s časovaním slovies“ so svojimi učiteľmi, pričom si ani neuvedomoval, že sa učí. Montaigne spomínal, že otcovi počas jeho zahraničných ciest radili odborníci na vzdelávanie, aby dušu svojho syna tvaroval „výlučne prostredníctvom jemnosti a slobody“, aby rešpektoval jeho voľby a aby ho naučil *milovať* učenie. Má nás teda prekvapiť, ak bol Montaigne aj na smrteľnej posteli presvedčený, že mal toho najlepšieho otca na svete?

Montaigne zažil len dvakrát v živote fyzický trest – aj to mierny, ako sám poznamenal. To by nemohlo povedať mnoho detí ani dnes, nieto ešte deti v šestnástom storočí. Ráno ho väčšinou nebudili otravní rodičia alebo prísny učiteľ, ale krásne piesne hudobníkov, ktorých najal jeho otec. Tým syna učil láske k hudbe, ale mal na to aj iný dôvod – považoval za zbytočnú krutosť budiť „krehké detské mozgy“ trasením alebo krikom.

V siedmich rokoch čítal Montaigne Ovídia pre zábavu, už ho unavovali detské príbehy plné povýšeneckých poučení. Nebol však len knihamoľ. V jeho domove bolo všetko príležitosťou na učenie – dokonca aj žarty alebo chyby boli podnetom na diskusie alebo poučenia. Všetko bolo navrhnuté tak, aby „slúžilo ako vynikajúca kniha“, každá situácia poskytovala ponaučenie, dokonca aj „nejaký podvod služobníka, hlúpy čin lokaja, niečo, čo sa povedalo pri stole“, bolo príležitosťou na diskusiu, debatu, analýzu. O všetkom sa pochybovalo. Každú myšlienku vysledovali až k jej pôvodnému zdroju. Pri hľadaní rady a odpovedí sa obracali k veľkým mysliteľom, ale ani ich myšlienky nebrali bez kritického prístupu. „Precedte všetko cez sito“, povedal neskôr Montaigne o výchove dieťaťa, „a nič mu nevkladajte do hlavy len na základe autority alebo viery.“